La teoria lul·liana del coneixement de Déu: *una introducció*

Carles Llinàs
Universitat Ramon Llull

He intentat mantenir en tot el que segueix el mateix estil col·loquial i introductori que tingué la conferència de la qual aquest article és el precipitat. Per això, he inclòs les paraules que, en memòria del P. Colomer, vaig dir aquell dia, i he reduït al màxim, pel que fa al text mateix de la ponència, l'aparell de notes i d'altres recursos "erudits" que en un altre context fóra preceptiu.

En memòria del p. Eusebi Colomer

Estem tots encara sota la impressió de la mort ahir del P. Eusebi Colomer, en el curs d'aquestes mateixes Jornades. En el meu cas, com en el dels altres membres aquí presents, professors i alumnes, de la Facultat de Filosofia, aquesta impressió, l'emoció i el dolor es veuen augmentats per la mort també recent, fa deu dies, del Dr. José Florentino Pino Canales, a qui jo ahir pensava dedicar les meves paraules en aquest simposi[1]. No em podia pas ni imaginar que el meu senzill homenatge s'hauria d'estendre també al P. Colomer.

Em disculparan, per tant, si el meu estat d'ànim no és el més òptim per a un acte d'aquestes característiques. No

1 Aquests eren els breus mots que, al principi, volien precedir la meva conferència com a memòria del professor Pino. Seria apassionant, si més no per a mi, mirar de determinar fins a quin punt i de quina manera la teoria lul·liana del coneixement de Déu implica un cert tipus d'intel·lecció violenta, en el sentit que el Dr. Florentino Pino usà aquesta expressió en la seva lliÿó inaugural de les Facultats de Filosofia i Teologia de Catalunya del curs 1994/95. No és aquest, però, el moment de desenvolupar exhaustivament aquesta qüestió, encara que donaré algunes indicacions o pistes. Que el lector vulgui considerar-les com una mena d'implícit acte de record i d'homenatge d'aquell qui fou un excel·lent col·lega i, sobretot, un amic, un bon amic.

obstant això, el Dr. Torralba i l'organització d'aquestes jornades, amb les quals he estat plenament d'acord, han cregut convenient que, malgrat la tristesa del moment, la meva xerrada, que havia de tenir lloc ahir al matí (a l'hora en què va morir el P. Colomer), fos impartida avui, a l'hora precisament que el mateix P. Colomer havia de pronunciar la seva conferència.

He pogut ser testimoni directe, car vaig fer la tesi doctoral sobre Ramon Llull sota la direcció del P. Colomer, de la seva constant dedicació al pensament del beat, l'últim producte de la qual és el llibre que acabava de publicar sobre la història del pensament català medieval i renaixentista.

Al P. Colomer, li agradava citar i comentar aquell text de Heidegger que diu: "Apropar-se a un estel, heus ací tot. Pensar és limitar-se a un sol pensament, el qual llavors roman fix com un estel en el cel del món."

Doncs bé; crec sens dubte que es pot aplicar al P. Colomer. Fins i tot la mateixa Providència divina sembla haver-ne volgut donar un signe, enduent-se el P. Colomer el dia del beat Ramon Llull, en el context d'unes Jornades Universitàries sobre la figura del beat Ramon Llull, i amb una pregunta a la boca al voltant del pensament del beat Ramon Llull.

La immensa tasca investigadora i docent del P. Colomer fou un continu esforç per apropar-se, a través dels noms de Ramon Llull, de Nicolau de Cusa, de Hegel, de Heidegger i de tants d'altres, a l'estel central al voltant del qual tots els grans pensadors han anat fixant el seu personal.

La història del pensament occidental, particularment del pensament català medieval i renaixentista i del pensament alemany dels dos darrers segles, ha estat l'estel al qual el P. Colomer ha mirat d'apropar-se contínuament. Els seus escrits, el record que a tots ens queda de les seves paraules, de les seves conferències, de les seves classes, són la prova de la fecunditat del seu esforç per pensar l'únic pensament contingut en la Història de la Filosofia, aquell que li dóna el seu sentit. En darrer terme, però, em sembla que el P. Colomer no tenia cap dubte que aquest sentit, finalment, té un nom personal, i que els estels pampalluguejants de la filosofia i dels filòsofs, amb tota la seva grandesa, sols són un pàlid reflex de la claror de l'Estel [amb majúscula] que els nodreix a tots i que ens ve a l'encontre abans que nosaltres

el cerquem. Probablement, en això estava d'acord amb Llull, l'ingent obra del qual sols s'explica com una recerca que busca sense treva i amb tant d'entusiasme perquè té ja la certesa d'haver estat prèviament trobada pel mateix objecte que busca, que sols s'explica com l'explosió d'amor d'un amic que estima el seu amat segur que ha estat abans estimat per ell.

Permeteu-me, doncs, acabar aquestes paraules de record amb la petita pregària de tres dels breus aforismes del *Libre d'amic i amat*:

[28] Es trobaren l'amic i l'amat i digué l'amic: no cal que em parlis; sinó fes-me senyal amb els teus ulls, els quals són paraules per al meu cor perquè et doni el que em demanes.

[5] Digué l'amic a l'amat: tu que omples el sol de resplendor, omple el meu cor d'amor. Respongué l'amat: sense plenitud d'amor no estarien els teus ulls en plor, ni tu no hauries vingut en aquest lloc a veure el teu Amador.

[25] Cantaren els ocells l'alba, i es despertà l'amic, que és l'alba; i els ocells finiren llur cant, i l'amic morí per l'Amat a l'alba.

28 de novembre de 1997

La teoria lul·liana del coneixement de Déu: una introducció

En primer lloc, voldria felicitar la Fundació Blanquerna per la iniciativa d'aquestes Jornades, que espero contribueixin certament a fer conèixer una mica més la figura del beat a la Universitat que duu el seu nom. En segon lloc, a més, voldria fer constar també el meu agraïment pel fet que s'hagi pensat en mi; és una gran satisfacció per a mi tenir avui l'oportunitat de dirigir-los la paraula.

Em sembla convenient començar amb algunes observacions genèriques l'objecte de les quals no és altre, naturalment, que intentar fer al més intel·ligible possible la conferència subsegüent.

Les primeres d'aquestes remarques tenen a veure amb l'índex que el lector pot trobar a continuació. Una primera mirada molt superficial fa veure ja ràpidament que l'exposició constarà de dues seccions molt desiguals. Els "Prolegòmens" (secció I) són el lloc on formularé al més concisament i clarament que pugui la doble tesi de la xerrada: una primera que es refereix a l'Edat Mitjana en general, i una segona, particular, sobre Ramon Llull, que hauria de servir alhora com a exemple i com a prova de l'anterior. La secció II, que és la que té el títol de "Teoria lul·liana del coneixement de Déu", constitueix evidentment el cos central de la meva exposició, i voldria ser una presentació com més sintètica i intuïtiva millor de la substància d'aquesta teoria lul·liana com a "demostració" de la segona tesi formulada als "Prolegòmens" i, per tant, com a exemplificació i prova indirecta de la correcció de la primera d'aquelles tesis.

Les segones observacions que volia fer-los es refereixen als textos que figuren a l'apèndix final, a la manera com els citarem i a l'ús que en farem. Es tracta d'un conjunt de quaranta-quatre fragments procedents d'una selecció prèvia de vuitanta feta per mi en ocasió de la meva tesi doctoral. Els textos de la primera selecció són extrets de més de quaranta obres de Llull; per consegüent, crec que la tria posterior pot constituir una bona "mostra" inicial, que pot aju-

dar-nos a entrar en la immensa producció lul·liana i a entendre una mica la seva controvertida doctrina sobre el coneixement de Déu. Alguns d'ells són traducció del llatí, i cal fer constar que s'ha sacrificat l'elegància a la fidelitat i a la finalitat de fer-los com més entenedors millor per a una "introducció". Cada vegada que en citem algun, ho farem amb una T seguida del numeral corresponent. Amb alguns d'aquests textos il·lustrarem o introduirem els diferents apartats. Deixo els altres com a lectures interessants.

I. Prolegòmens

Fetes les remarques "metodològiques" inicials, comencem amb la conferència pròpiament dita.

És ben sabut en general que Ramon Llull va voler elaborar un sistema (l'ARS) que servís per a demostrar racionalment de manera absolutament concloent (ell parlà de "raons necessàries") qualsevol veritat i, en particular, les veritats de la fe cristiana (*articula fidei*) i, de totes elles, els dos "dogmes" més específics del cristianisme, aquells que el diferencien del judaisme i de l'Islam, val a dir, de les religions dels dos grups culturals europeus i mediterranis envers els quals es dirigien principalment els objectius apologètics del beat: que Déu és tres persones (Pare, Fill i Esperit Sant) sense deixar de ser un únic Déu (dogma de la Trinitat) i que Jesús de Natzaret, vertader home, fou alhora el Messies (l'Ungit, el Crist), el Fill de Déu (dogma de l'encarnació de la segona persona de la Trinitat). La finalitat darrera d'aquest intent fou missionera, com acaba de quedar dit. L'origen, en canvi, té arrels essencialment contemplatives. Això no implica contradicció de cap mena: les pròpies experiències contemplatives, espirituals ("místiques") que provocaren la conversió de Llull i els seus primers recessos espirituals, foren interpretades pel mateix Llull com a indicacions divines que, allò que Déu havia acomplert en ell, ell havia d'acomplir-ho en els qui encara no coneixien Crist; en d'altres termes: que la contemplació s'havia d'allargassar en missió.

Una objecció, però, deu haver sorgit en alguns dels qui estan escoltant aquestes paraules. No és sorprenent: em permeto suposar que és la mateixa objecció que s'ha anat fent a Llull des de fa 700 anys (mentre encara era viu), i sobretot en els darrers 400 o 500 (de vegades revestida d'una condescendent aprovació per la "modernitat" dels seus plantejaments): si els dogmes cristians són veritats de fe, ¿com es pot pretendre donar-ne demostracions "racionals" i, encara pitjor, "racionalment necessàries"? Per a la "tòpica" actual, sembla evident que, o bé són dogmes de fe, i llavors la raó no hi té res a dir ni a fer, o bé són veritats racionals, i llavors és la fe la que no hi té res a pelar; però sembla difícil conciliar que pugui tractar-se de veritats alhora de fe i racionals.

Tot el que he de dir a continuació pot ser considerat com un intent de respondre aquesta pregunta aparentment

tan justificada i natural. L'essencial de la meva resposta serà, paradoxalment (i un xic retòricament), que aquesta pregunta, precisament, no té res de justificada ni de natural, car parteix d'una manera d'entendre la fe i la raó que no és la lul·liana ni, en realitat, la de la major part de l'Edat Mitjana; una visió que comença a triomfar en el segle XIII amb l'entrada de l'aristotelisme a les universitats medievals; una manera d'entendre-les que les veu en una certa oposició o, si més no, en una relació problemàtica. És sabut, per exemple, que sovint s'afirma en els manuals que un dels "problemes" principals del pensament medieval és el de les relacions entre la fe i la raó. Doncs bé (i aquesta és la TESI general, la primera de la meva xerrada), jo vull mostrar avui, precisament, que el "problema" raó-fe no és, en termes generals, un problema medieval (només raons "escolars" o "pedagògiques" poden encara justificar l'ús d'aquesta expressió), i vull mostrar-ho (aquesta és la segona TESI, la particular, però també la més nuclear, de la conferència) a partir de l'exemple concret de Ramon Llull. En efecte, vull mirar de provar-vos que el "problema" raó-fe no és, en concret, un problema lul·lià. Si ho aconseguim, indirectament (o, si més no, parcialment), estarem provant que no fou, realment, un problema medieval pròpiament dit.

II. Teoria del coneixement de Déu del beat Ramon Llull

a] Si no creieu, no entendreu: raons necessàries dels objectes de la fe

Retornem a la perplexitat de què ens fèiem ressò en el darrer paràgraf dels prolegòmens. He dit: la TESI general de la meva xerrada és que la relació entre la raó i la fe no és un problema medieval. Com pot mirar de defensar-se, aquesta afirmació?

Simplement, observant que la relació raó-fe a l'Edat Mitjana és entesa en general de forma molt diferent a com és entesa a l'època moderna.

Per a la modernitat existeix una exterioritat entre la raó i la fe, exterioritat que se'n segueix de la seva pròpia naturalesa: mentre la fe s'afirma que pertany a l'àmbit d'allò privat-subjectiu, la raó, en canvi, se situa en el d'allò públic-objectiu. Evidentment, si aquesta fos la manera més adequada o l'única de caracteritzar ambdues "potències", les

seves relacions esdevindrien sempre i inevitablement problemàtiques.

A l'Edat Mitjana, però, aquella exterioritat no existeix de cap manera (si exceptuem els darrers segles medievals, que preparen ja la modernitat), de la mateixa manera que no hi ha tampoc exterioritat de cap mena entre els dominis del dret, de la moral, de la política, de l'eclesiologia i, en definitiva, de la cristologia i de la teologia trinitària. Posem un exemple que ens ajudi una mica a aclarirnos. És gairebé un lloc comú entre els estudiosos de la història i del pensament polític medievals que, durant aquesta època, i fins al segle XIII com a màxim d'aviat, no hi ha un conflicte pròpiament dit entre l'Església i l'Estat. Tant l'una com l'altre formen part d'un únic ordo general, anomenat per alguns i en alguns moments *Cristiandat, o Respublica Christiana*, etc. Les baralles que sens dubte esclaten freqüentment entre ambdues "branques" d'aquest arbre, per més violentes i sagnants que siguin, i en certs moments ho són molt i molt, mai no posen en dubte l'existència de l'ordre comú mateix que les uneix. Simplement, es proposen com a maneres diferents de concebre'l i de realitzar-lo. Per això, en la mesura que en cap cas no discuteixen el substrat comú de l'assumpte, caracteritzar-les com a lluites d'Església i Estat, com si es tractés de dues magnituds perfectes i tancades en si mateixes, implica per força malentendre la substància de la qüestió, projectant sobre ella esquemes socials i polítics propis d'èpoques històriques posteriors: la nostra. Doncs bé: això és el mateix que jo vull dir pel que fa a la relació raó-fe tal com aquesta és entesa durant la major part de l'Edat Mitjana. És llàstima, però, que entre els pensadors i els historiadors de la filosofia això no sigui encara un lloc comú evident per si mateix. Probablement hi ha raons ideològiques de fons que expliquen les nostres resistències "modernes" respecte d'aquest fet. Però deixem ara aquesta qüestió i centrem-nos en Llull. El pensament del beat és una bona mostra de la inexistència d'aquesta "problemàtica medieval", com assenyalava abans tot indicant quina és la tesi segona i particular d'aquesta xerrada.

En Llull la no exterioritat de raó i fe troba una de les seves millors expressions en la sentència d'Isaïes "Nisi credideritis, non intelligetis": "Si no creieu, no entendreu", ja usada per altres pensadors medievals com sant Anselm o

Ricard de Sant Víctor. Només a la nostra petita antologia tenen vostès ja set textos de Llull on apareix aquesta frase[2]. Llegim-ne ara un parell:

> "Desitjava l'enteniment tenir coneixement dels actes de Déu. I això doblement, val a dir, intrínsecament i extrínsecament. Però com que Déu és insensible i inimaginable, [l'enteniment] va veure que tenir coneixement d'aquests actes intrínsecs era molt difícil. Però llavors recordà allò que digué el profeta Isaïes (7,9), a saber: *Si no creieu, no entendreu.* I llavors l'enteniment va voler ser creient [creditiu], per poder entendre pel creure. I així va creure que en Déu hi ha raons o dignitats reals i naturals, sense les quals Déu no podria ser (...). I com que aquestes dignitats, sense els seus propis actes, serien ocioses, i no podrien tenir ni natura ni perfecció, l'enteniment va conèixer que Déu posseeix els seus propis actes intrínsecs i naturals" (T 19).
>
> "També Isaïes digué (7,9): *Si no creieu, no entendreu.* Que és com si hagués dit: si creiem, això que creiem ho podem entendre a través de la fe" (T 20).

La fe, d'acord amb aquesta sentència, per tant, no sols no exclou l'entendre, sinó que el fa possible amb una intensitat superior. Fe i raó no són dues magnituds alienes l'una a l'altra: en aquest sentit, la fe no "aliena" de cap manera la raó, com tampoc la raó no "aliena" de cap manera la fe, sinó que s'interpenetren mútuament, recíprocament, simfònicament: són l'una en l'altra, com diu Llull al text 17, que ja llegirem més endavant.

Això ens obliga a entendre l'expressió que ens sorprenia i escandalitzava al començament: "raons necessàries dels dogmes, dels objectes, dels articles de la fe", VIOLENTANT-NOS, en el doble sentit, objectiu i subjectiu, del genitiu (del "de", en les nostres llengües romàniques). De la mateixa manera que l'expressió continguda en el títol de la xerrada ("coneixement de Déu") pot ser entesa en un doble sentit (genitiu objectiu: Déu com a objecte de coneixement; genitiu subjectiu: el coneixement *de* Déu, aquell que Ell té de les coses), les "raons necessàries *dels* objectes de la fe" del beat no ho són només en el sentit d'arguments concloents a propòsit de o sobre els articles (Encarnació i

2 Vegeu els textos 17, 19, 20, 25, 34, 36 i 40. Encara que només sigui a tall de curiositat, la frase és de fet una mala traducció (la de la Vulgata, que és la versió llatina de la Bíblia usada a l'Edat Mitjana) d'Isaïes 7,9. Les versions modernes, fetes a partir de l'original hebreu, la tradueixen de la manera següent: "Si no teniu fe, no us podreu mantenir ferms."

Trinitat), sinó també, i sobretot, en el sentit d'arguments que reposen i extreuen la seva necessitat dels mateixos objectes sobre els quals parlen; són els objectes de la fe (Déu mateix, en darrer terme) els que atreuen a si i enlairen, amb un cert grau de violència, el nostre enteniment, fent-lo capaç d'entendre allò que ell tot sol, "nu sense la fe", era incapaç d'entendre.

Com ho fan, això, aquests objectes? Com ho fa, això, l'objecte suprem —Déu? Precisament, com hem vist, a través de la fe. La fe és violència procedent de l'objecte, de la realitat més plena, que obliga l'intel·lecte a aixecar el vol. La fe és la intensitat *angèlica* de l'intel·lecte: SI NO CREIEU, NO ENTENDREU. Vet ací el significat més pregon que, per a Llull, té aquesta sentència de l'Escriptura.

Se'ns aclareix així també el "sobretot" que abans subratllàvem: aquest segon sentit subjectiu del genitiu no es juxtaposa a l'objectiu, sinó que el transcendeix, l'integra i, de fet, el fa possible: si les raons necessàries són arguments concloents sobre els objectes de la fe, és perquè provenen i participen de la necessitat interna d'aquests objectes.

Queda sumàriament exposada la doble tesi d'aquesta xerrada. Per a entendre ben bé, però, què són aquestes raons necessàries, cal encara perllongar una mica més l'esforç. Se'ns ofereixen dos camins per acabar de "posar-lo en acte": un seria entrar amb una certa profunditat en la gnoseologia lul·liana, i parlar de quines facultats, operacions, objectes, etc., considera Llull rellevants per als seus propòsits. Aquí em limitaré a remarcar que aquesta teoria lul·liana sobre l'essència del coneixement humà de Déu és relativament independent de l'arquitectura mecanicoformal de l'ARS: una cosa és el sistema pròpiament dit (l'ARS) i una altra la gnoseologia subjacent. Si més no, és indubtable que hom pot afirmar que són clarament distingibles, com ho prova el fet que Llull tingui en la segona significatius precedents, com ara sant Anselm o Ricard de Sant Víctor. Però deixarem de banda les complicacions conceptuals de la teoria lul·liana del coneixement de Déu (és un mosaic força complex, inadequat per a una introducció, que és el que aquesta xerrada pretén ser) i intentarem un segon camí, més intuïtiu, per il·lustrar què són i què no són les "raons necessàries" del beat i, per consegüent, per

demostrar d'aquesta manera la doble tesi de la conferència.

Aquest camí és el de la lectura i brevíssim comentari d'algunes de les metàfores ("eximplis", diria Llull) que el beat utilitza per a il·lustrar la seva concepció de la relació raó-fe.

b] Metàfores de l'entendre habituat per la fe

Quatre són les metàfores de l'entendre habituat per la fe que he escollit.[3] Llegim-les a poc a poc, com si d'una partitura musical es tractés (que és el que són, si em permeteu aquesta innocent expansió lírica, els textos de la major part dels grans pensadors: fragments d'una música grandiosa, a voltes desconcertant, que demana un ritme generalment lent i reposat, però a vegades terriblement enèrgic, quasi frenètic). Gairebé prefereixo estalviar-me els comentaris, per la qual cosa els reduiré a mínims.

Metàfora de la llum pel carrer.

> "3. Amable fill, per lum de fe se exalça lo enteniment a entendre, cor enaxí com lo lum va denant per demostrar les carrés, enaxí fe va devant a l'enteniment. On, si tu vols haver subtill enteniment, no sies incresible, e criu, per ço que puscha ton enteniment pugyar tant alt, que entena ço que la fe il·lumina" (T 3).

De la mateixa manera que la llum d'una torxa o d'una llanterna va per davant nostre, il·luminant els carrers i mostrant-nos el camí, la fe no és un mer assentir cegament a allò que Déu ha revelat, sinó que és la claror que enlaira l'enteniment i el porta fins aquells carrers o camins la pròpia elevació dels quals els fan inaccessibles per a una intel·ligència que no es deixa portar. L'incrèdul no pot pujar tan amunt com el creient i, per aquesta raó, el seu enteniment entén menys del que podria, fent-se obtús a si mateix. La fe, en comptes de ser un dir "sí" a les fosques, és primàriament un instrument per subtilitzar l'enteniment, per ferlo més lleuger i més capaç d'elevar-se enllà de les seves possibilitats més immediates.

3 Després, com a síntesi, n'afegirem una cinquena.

Metàfora de l'aigua i l'oli.

"També Isaïes digué: *Si no creieu, no entendreu*, i així resulta patent que tu, Fe, ets una disposició i una preparació per mitjà de la qual jo [l'Enteniment] sóc disposat per Déu a les realitats superiors; i en aquells continguts que jo gràcies a tu suposo en creure, mitjançant els quals puc pujar, m'habituo de tu, i així tu ets en mi i jo en tu; i quan pujo entenent al grau en què tu et trobes, tu puges creient a un grau més alt per sobre de mi; certament, com l'oli neda per sobre de l'aigua, així tu sempre romans per damunt meu" (T 17).

"(26) Diu Ramon: He mostrat a molts llocs que l'enteniment sota l'hàbit de la fe pot entendre, amb el benentès que el seu entendre és inferior i el seu creure superior, igual que l'oli neda sobre l'aigua. ¿I no sabeu que Isaïes va dir: *Si no creieu...*? L'averroista diu també que la fe catòlica és impossible segons el mode de l'enteniment, però que, tanmateix, és creïble. I vós opineu com ell i per això, igual que ell, sou un fantàstic" (T 34).

De la mateixa manera que l'oli neda per sobre de l'aigua, perquè és menys dens, més relliscosament lleuger, així la fe supera l'enteniment i roman per sobre d'ell. Però aquest superar-lo no implica cap mena d'exterioritat: la fe, nedant per sobre de l'enteniment, és alhora l'hàbit (la virtut) que penetra la intel·ligència arrossegant-la sempre més amunt i la força que tensa l'intel·lecte vers allò que, això no obstant, romandrà sempre insuperable per a ell.

Metàfora de l'escala.

"14. La fe és un mitjà amb el qual l'enteniment adquireix mèrit i puja al primer objecte, el qual introdueix [*influit*] la fe dins de l'enteniment, de tal manera que aquesta sigui per a l'enteniment com un peu per pujar. I aquest mateix enteniment té un altre peu de la seva pròpia naturalesa, a saber, l'entendre, igual que l'home que puja per una escala amb els dos peus; i en el primer graó posa primer el peu la fe, i llavors posa el seu l'enteniment, i en el segon graó primer posa el peu de la fe, i després el peu de l'enteniment, pujant gra-

dualment amb prioritat de la fe i amb posterioritat de l'enteniment. (...)" (T 22).

"Ramon, va dir l'eremita, ¿com pot ser que, com es diu sovint, no es pugui fer ciència de la fe, sinó que només es pot creure-la?

Contesta Ramon: dius la veritat pel que fa al sensible i a l'imaginable, car l'home no pot provar ni pels sentits ni per la imaginació simplement que Déu existeix, ni que existeix la Trinitat divina, la creació, la resurrecció, l'encarnació ni cap cosa semblant. Però l'home pot fer per sobre dels sentits i de la imaginació una ciència de la fe, en la mesura que la fe és un hàbit que col·labora amb l'enteniment [*habitus coadiuvativus intellectui*] perquè entengui amb la fe allò que no pot entendre per si mateix; i d'això, en donà exemple el profeta Isaïes quan digué: *Si no creieu, no entendreu,* car el creure és primer [*per prius*] i l'entendre és posterior [*per posterius*]. I et vull donar un exemple sensible: si puges a una torre, ho fas per una escala; i si l'escala no existís, no hi podries pujar, perquè no tindries amb què fer-ho. És, doncs, l'escala, un instrument per pujar. Semblantment, la fe és un instrument existent en acte quan puges a entendre l'objecte de l'enteniment" (T 36).

De la mateixa manera que l'escala és l'instrument que ens permet, ens disposa i ens prepara per pujar, així la fe és el mitjà que l'enteniment podrà fer servir per a ascendir sempre més vers l'objecte sempre inabastable. Sense l'escala de la fe, res no podria l'enteniment entendre d'allò que hi ha de més intel·ligible; pujant per aquesta escala, però, sempre tindrà l'enteniment més i més graons per sobre d'ell, de manera que el seu ascens mai no assolirà un punt final, un punt en el qual no hi hagi res més al damunt, res del qual pugui encara meravellar-se.

Paradoxa de la humilitat i l'exalçament.

"4. Crist va dir a l'evangeli: *Qui s'humilia, serà exalçat;* i per això argumento d'aquesta manera:

Qui s'humilia, serà exalçat; però l'enteniment s'humilia quan creu; per tant, l'enteniment, quan creu, serà exalçat" (T 25).

De la mateixa manera que la humilitat és un rebaixar-se que reconeix allò més gran en la seva grandesa i que, per això, és enlairat per aquesta fins a les seves pròpies dimensions incommensurables, així el creure, que és un renunciar l'enteniment a entendre ell tot sol, però no a entendre simplement, l'exalça i el recolza en virtut d'aquesta mateixa renúncia perquè pugui entendre més enllà de tot el que podia esperar atènyer sol per si mateix.

c] Breu recapitulació i comparació de l'enteniment i la fe amb la voluntat i la caritat

Bé: a partir d'aquests exemples ha d'haver quedat definitivament aclarit com entén Llull les relacions raó-fe. S'ha de comprendre una mica millor el que dèiem sobre la sentència d'Isaïes que Llull fa seva i sobre el doble sentit del genitiu de l'expressió "raons necessàries dels articles de la fe". En molt poques paraules: l'únic "problema" que la raó i la fe plantegen a Llull és el de la incardinació de la raó en la Raó divina, la segona persona de la Trinitat, encarnada, morta i ressuscitada; incardinació que té com a fi que la raó així dilatada pugui reflectir, com un mirall, la claror de la Raó, i en doni per tant una prova irrefutable.

Acabem, però, per si no en teníem prou, amb una darrera (cinquena) analogia: la comparació que Llull estableix entre l'enteniment i la fe per una banda, i la voluntat i la caritat per l'altra.

> "La fe és un hàbit amb el qual l'home creu aquelles coses de Déu que no entén. O: la fe és un hàbit o un instrument donat per Déu amb el qual l'enteniment puja a entendre les veritats de Déu i de les seves operacions que l'enteniment nu sense la fe [*intellectus nudus sine fide*] no pot entendre; (...)
>
> A més, dic que la fe és un hàbit així donat per Déu, perquè amb ell l'enteniment humà pugui atènyer els articles de la fe, de la mateixa manera que la caritat és un hàbit donat per Déu perquè la voluntat humana estimi Déu per sobre de totes les coses, i el proïsme com a si mateixa" (T 42).

De la mateixa manera que la caritat és l'amor de

Déu que trenca el nostre amor finit i estancat en si mateix perquè pugui estimar per sobre de les seves forces, la fe és la llum de la saviesa de Déu que trenca la claror del nostre enteniment finit i estancat en si mateix perquè pugui entendre encara més intensament per sobre de les seves pròpies forces naturals. El següent text, a més de tocar també el tema de l'esmentada comparació, ens serveix per a cloure aquest apartat de la nostra xerrada a manera de síntesi admirable:

> "Digué la Fe parlant amb l'Enteniment: (...) tu saps bé que la Trinitat divina és incomprehensible, car és infinita; i com que tu ets finit, i entre l'infinit i el finit no hi ha proporció, d'aquí se'n segueix que tu en aquesta vida [*in via*] no pots entendre la Trinitat divina per raons necessàries; car, si poguessis, el finit comprehendria l'infinit, la qual cosa és impossible i inconvenient per a la raó.
>
> Digué l'Enteniment: Fe, germana meva, no m'enfado amb tu, sinó que et dic la veritat, i em dol que la gent no m'utilitzi intensivament segons els graus [més] alts, per als quals podrien usar-me. I a la teva posició responc així: i et concedeixo això que dius de la incomprehensibilitat de la Trinitat divina i de la meva finitud; però afirmo que, si tinc algunes raons necessàries de la Trinitat divina, no se'n segueix que en sigui comprehensor, sinó només aprehensor; de la mateixa manera que el dit posat en una part del ferro calent sent en part l'escalfor del foc, però no tota l'escalfor, perquè no toca tot el subjecte, sinó una part, així semblantment, segons el mode d'entendre per raó de la gràcia de la Trinitat divina i la seva màxima intel·ligibilitat, bé puc singularment i segons jo mateix [la meva naturalesa - *secundum me*] atènyer alguna cosa de la Veritat per la seva llum, car no hi ha cap cosa que li ho pugui impedir, ni tampoc a mi, si a ella li sembla bé; més aviat em meravello de tu, perquè no consideres que, de la mateixa manera que la Voluntat divina infon en aquesta vida la caritat per raó de la gràcia en la voluntat humana, perquè l'home pugui per ella ser caritatiu i actuar bé, de la mateixa manera la Saviesa divina pot per gràcia infondre en mi la ciència, de tal forma que pugui atènyer la veri-

tat de la Trinitat divina que em sigui suficient per entendre-la i per destruir totes les objeccions contra ella" (T 18).

4 Vegeu T 24.

5 Cfr. TT 6, 11, 13, 16, 18.

d] Què no vol dir l'entendre lul·lià?

Hem fet una aproximació especulativa al tema lul·lià del coneixement de Déu... Després n'hem feta una d'intuïtiva... Ara en farem una, molt breu, de negativa, amb la qual entrem en el penúltim apartat d'aquesta conferència: Què no vol dir l'entendre lul·lià?

Em sembla bastant evident que, un cop llegits aquells textos i amarats de la poesia teològica i filosòfica d'aquelles metàfores, queda clar que entendre els articles de la fe no pot significar, doncs, per a Llull:

a) NI superar el creure amb l'entendre (entendre **contra** creure), sinó entendre *mediante fide*[4];

b) NI comprehendre els articles, sinó només aprehendre'ls. I això vol dir: no comprendre Déu, sinó, atenyent-lo, ser comprès per ell, i entendre d'ell tant com ell mateix vulgui donar-nos d'entendre'l[5].

Ens endinsa de nou aquesta darrera observació en el que abans hem dit de la prioritat del sentit subjectiu del genitiu "raons necessàries dels objectes de la fe": són ells mateixos, els objectes en què dipositem la nostra fe, els qui, introduint-nos en la mateixa substància d'allò que volíem entendre, i mantenint-se així sempre com el misteri que ens precedeix, ens envolta i ens surt a l'encontre per pròpia iniciativa, ens abracen i ens embolcallen de tal manera, però, que no podem deixar d'entendre'ls i estimar-los sempre més i més d'acord amb la seva pròpia necessitat i rigorositat internes. Podem donar raons necessàries de les veritats de la fe, no perquè puguem prescindir d'ella, o perquè puguem esgotar l'ésser diví, sinó perquè, en la fe, és el mateix ésser diví el qui surt a trobar-nos, delerós d'oferir-nos (només cal el gest d'acceptació que significa el nostre creure) la seva suprema intel·ligibilitat.

e] L'obligació d'entendre la fe

Però es queda aquí, Llull? No. I amb això entrem en el darrer punt d'aquesta xerrada, que ens permetrà acabar amb alguns altres textos que avui alhora ens fan somriure i alhora ens infonen respecte per la seriositat mortal amb què Llull s'agafa la seva tasca: per al beat no sols és veritat que l'intel·lecte il·luminat per la fe pot entendre allò que creu, sinó que, en la mesura de les seves possibilitats (de formació, etc.), *ha de fer-ho*. En cas contrari, el creient, conformant-se amb la pura fe, estaria cometent un pecat de negligència ("accídia") i d'idolatria.

Què és, l'accídia? Una mena d'estat d'avorriment espiritual: la despreocupació per la pròpia salvació i per la dels altres. La indiferència respecte de Déu que significa l'accídia, implica per força una actitud negligent tant pel que fa al nostre propi destí etern com al dels altres, fent impossible, per tant, la tasca missionera que Llull, hem vist, considerava central en la seva existència.

Què és, la idolatria? L'adoració dels falsos déus, dels ídols; la pitjor de totes: l'autoadoració.

Llegim els textos de Llull:

> "Hi ha alguns lletrats que diuen que és impossible provar la Trinitat divina i l'encarnació. I com que són accidiosos i mandrosos per a percaçar intel·lectualment la Trinitat divina i l'encarnació, critiquen i blasmen els qui percacen la Trinitat divina i l'encarnació per poder entendre i estimar més Déu. I puix que l'accídia és un pecat mortal, se li afegeixen l'enveja, la ira i la mentida, que són pecats mortals. I per això hem fet aquest llibre, per reprendre'ls i que tinguin consciència del que han comès" (T 37).
>
> "Fou manat per Moisès que l'home estimi Déu amb tot el seu cor, amb tota la seva ànima, amb tota la seva ment i amb totes les seves forces. I aquest manament inclou a tot home, (...). I per això cap no té excusa per no fer tot allò que pugui per conèixer la Trinitat divina i l'encarnació. I aquell qui actua contra l'esmentat precepte, és un accidiós, un superb i un envejós, i l'esperen les eternes penes infernals. Per tant, *qui tingui orelles per escoltar, que escolti*; i qui no en tingui, que en

sigui conscient, i que tingui temor en el dia del judici" (T 38).

"Alguns cristians diuen que no és bo provar la santa fe catòlica, car això reduiria el mèrit de la salvació, mèrit que l'home adquireix pel creure, i no per l'entendre. Però respecte d'això dic que aquests homes són contra el primer manament de Moisès, quan digué (Exod. 20,3; Deut. 5,7; 6,4): *tindràs un sol Déu*, car aquests homes s'estimen més a si mateixos que entendre Déu. La qual cosa és pecat d'idolatria, perquè hom es fa Déu a si mateix, com va fer Lucifer quan va voler ser semblant a Déu" (T 39).

Algun dels extrems del que se'ns diu en aquests fragments potser podran llevar-nos un breu somrís dels llavis. Però el que cal és percebre i fer-se càrrec de la radical seriositat amb què Llull entén i duu a terme la seva tasca, radical seriositat que no deixa d'imposar-nos, a més d'un respecte infinit, una feixuga exigència, en la mesura que encara vulguem dir-nos a nosaltres mateixos "cristians" i, encara més, "pensadors cristians".

Per altra banda, i acabo, em sembla que és difícil trobar una prova més evident del caràcter violent que la intel·lecció de Déu posseeix segons el beat Ramon Llull. Nosaltres mateixos som enduts amb el beat, a través de la força de les seves paraules, per la racionalitat interna de l'objecte en el qual ell ha dipositat tota la seva fe.

Moltes Gràcies

Apèndix General: Antologia de Textos Cronològicament Ordenats

Abreviatures habituals per a la citació de les fonts lul·lianes:

ATCA - *Arxiu de Textos Catalans Antics*, diversos volums (en dos d'ells, si més no, apareixen obres de Llull, editades per J. PERARNAU: 1,1982; 5,1986), Barcelona.
MOG - *Raymundi Lulli Opera omnia*, editades per Ivo Salzinger (editio Moguntina), 8 volums (I-VI, IX-X), Moguntia (Mainz), 1721-1742 (reimpressió Frankfurt a. M., 1965).
OE - *Obres Essencials*, 2 vols., Editorial Selecta, Barcelona, 1957-60.
ORLJR - *Obras de Ramón Lull*, editades per Jerónimo ROSSELLÓ, 1 vol., Palma de Mallorca, 1901.
ORL - *Obres de Ramon Llull*, editades per S. GALMÉS i altres, 21 vols., Palma de Mallorca, 1906-1950.
OSRL - *Obres Selectes de Ramon Llull*, editades per A. BONNER, 2 vols., Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1989.
RLOL - *Raymundi Lulli Opera Latina*, editades per J. STÖHR i altres, XX vols. més un de suplements apareguts fins l'any 1995; a Palma els 5 primers (1959-1967), després al *Corpus Chistianorum. Continuatio mediaevalis*, Turnhout, Bélgica, 1975 ss; és l'edició crítica llatina duta a terme pel "Raimundus-Lullus- Institut" de Freiburg im Breisgau, Alemanya. Sis volums més, del XXI al XXVI, són ara en procés de preparació i publicació.

1 / "Com l'home savi disputa ab l'home errat (...) si.l veu que sia home de gros enteniment e que no sia home subtil, molt mills lo pora trer de sa error ab auctoritats e ab miracles de sants que li fassa creure que no farà ab raons ni ab arguments naturals; car home de gros enginy pus prop és de fe que de raó (...). Com home subtil disputa, Senyer, ab altre home subtil, si vol trer de sa error ni endur a veritat, cové que desput ab ell per raons silogitzants naturals en les coses sensuals e en les coses entel·lectuals, car molt mills enduu home subtil a veritat per raons que per fe ni per auctoritat (...)." **Libre de contemplació en Déu** (1273-4), cap. 187, nn.10-11, OE II, pp.547-8

2 / "On con açò sia enaixí, ¿paria-us bo que·ns assigués-sem sots aquests arbres, de costa esta bella font, e que esputàssem ço que creem, (...); e pus per auctoritats no·ns podem avenir, que assajàssem si·ns poríem avenir per raons demostratives e necessàries?" **Libre del gentil e dels tres savis** (1274-6), pròleg, OSRL I, p.113

3 / "*1.* Fe cathòlica és creure veres coses invisibles, covinents a crestiana religió. On, per fe apercep hom, fill, ço qui és veritat, sens que rahó no demostra per necessitat aquelles coses de què hom ha creensa.

2. Enaxí com lum qui il·lumina tos ulls corporals a veure les coses corporals, enaxí per lum de gràcia veus ço que creus del celestiall Déu de Glòria e de les sues obres. E cor lum de enteniment no poria abastar a entendre tot ço qui és a hom necessari a creura de Déu e de les sues obres, per açò Déus il·lumina per lum de gràcia la ànima de l'home a creura les coses invisibles.

3. Amable fill, per lum de fe se exalça lo enteniment a entendre, cor enaxí com lo lum va denant per demostrar les carrés, enaxí fe va devant a l'enteniment. On, si tu vols haver subtill enteniment, no sies incresible, e criu, per ço que puscha ton enteniment pugyar tant alt, que entena ço que la fe il·lumina." **Doctrina Pueril** (1274-6), cap.LII, nn.1-3

4 / "Certa cosa es e manifesta que errors mills es mortificada e destruida ab rahons necessàries que ab fe, e assò es per so cor enteniment e lum de saviea se covenen en entendre, e fe e innorancia se covenen en creure. On, per assò es demostrat al humà enteniment que los infeels qui cada dia punyen en destruir la santa Esgleya romana, son pus leugerament a confondre les errors e les falses opinions daquells e son pus aparellats a reebre veritat per necessàries demonstracions que per fe ni per creensa demostrada a ells per home; cor Déus tan solament es aquell qui dona lum de fe als homens quis convertexen creent veritat; mas home per la virtut de Deu ha poder dentendre e de mostrar e de reebre veritat per rahons necessàries. On, con assò sia enaxí, si era cosa que lenteniment no agués possibilitat de entendre los articles per necessàries rahons, mas que ab fe tan solament hom pogués aquells creure, seguirsia que Déu e menor e defa-

lliment se concordassen contra major e acabament, en quant no auria ordenat ni vulgut que major utilitat fos, e auria vulgut que fos la menor tan solament. On, con Deu e major e acabament se convenguen, e vol e ha ordenat en alcuns homens con error sia destruida per lum de fe, quant més vol e ha ordenat que error sia destruida per lum de enteniment inluminat per lo lum de la subirana saviea!" **Libre de demostracions** (1274-8), L.I, cap.1, ORL XV, pp.7-8

5 / "On, con assò sia enaxí, si era cosa que lenteniment no agués possibilitat de entendre los articles, seguirsia que la ànima auría major possibilitat de entendre les coses ab qui menys se cové a demostrar e a significar, e que agués major inpossibilitat de entendre los objects pus nobles los quals mills significa e demostra: e assò es inpossíbol." **Libre de demostracions** (1274-8), L.I, cap.2, ORL XV, p.9

6 / "Mas cor lenteniment es licenciat de entendre la trinitat segons que pot reebre, e defall a entendre tota la nobilitat e la granea de la trinitat, per assò es significat que la trinitat e major se covenen, e lenteniment e menor. On, con aquesta significació se convenga ab major e la significació primera se covenga ab menor, per assò es demostrat que lenteniment ha possibilitat de entendre los articles segons ques cové ab menor, mas no ha possibilitat de conpendre tota la granea e la nobilitat dels articles majors e pus nobles que lenteniment. On, aquells qui dien que lenteniment no pot entendre en est mon la trinitat, cor si la entenia conpendria aquella, son contra lenteniment qui en gloria entén la trinitat sens que no la conprèn, enans es conprès per ella, e son contraris a la significació damunt dita quis cové ab major; e aquells qui dien que en gloria lenteniment entendrà trinitat, se covenen ab aquells qui dien que lenteniment ha possibilitat en est mon de entendre trinitat, jassia que no la entena tan manifestament con en lautre." **Libre de demostracions** (1274-8), L.I, cap.35, ORL XV, pp.35-6

7 / "- Santa gloriosa essència divina, en la qual és trinitat de divines persones: do te deman com te plàcia humiliar per ço que ma ànima pusca pujar en ta trinitat contem-

plar ab tes pròpies essencials virtuts comunes, tes propietats, tres, essencials, personals (...)
- Excel·lent Trinitat sobirana: per tes comunes virtuts puja mon enteniment tu contemplar e amar, e en tes pròpies vertuts personals defall mon enteniment a haver coneixença de tu; mas ma volentat puja tu amar e entendre per llum de fe inluminat de la tua benedicció. E, per açò, són en tu contemplant per fe e per intel·ligència, sens que no se'n segueix contradicció. (...)
- Trinitat santa: en ço que no t'entén és major ta granea e és menor mon enteniment, o en ço que et creu sens entendre és major ma fe que mon enteniment, e és major ta granea que ma fe; e açò és per ço cor ta granea és infinida en tota perfecció, e ma fe e mon enteniment són compreses e finits per ta granea. On, si en ço que et creu són major per fe que per entendre, si t'entenés fóra major per amar que per creure. E si açò no era enaixí, seguir-s'hia que amor se covengués mills a innorància que a entendre; e si ho faïa, seguir-s'hia que l'amor fos menor en les altees de l'enteniment e major en sos defalliments, e açò és impossible, sens que no se'n segueix contradicció de mèrit ni d'enteniment per fe que en roman en son estament, segons diversitat d'objects enfre fe e enteniment; la qual diversitat havem damunt significada en les divines virtuts comunes a totes les tres persones divines e segons les propietats personals divines." **Llibre d'Art de Contempl.; BLANQ.** (1283), Cap.CVI, De trinitat

8 / "- Sènyer ermità -dix Fèlix-, a una santa festa que hom apella de santa trinitat, jo viu preïcar de la santa trinitat de Déu, en lo qual preïc fui fort meravellat, car lo bon hom qui preïcava dix que hom no deu provar a les gents que Déu sia en trinitat; cor mellor cosa és a les gents que creen en la trinitat de Déu, que si la entenien per raons necessàries. Molt fui, sènyer, meravellat d'aquelles paraules, car si el bon hom dix veritat, segueix-se que hom haja major mèrit en haver creença de la trinitat de Déu que en haver coneixença, e volentat pot més anar per ignorància que per coneixença. (...)
- Bell fill -dix l'ermità-, aquells qui amen creure en la trinitat de Déu e no la volen entendre, amen més si mateixs que Déu; car, per ço que hagen major mèrit en creure ço

que no entenen, amen més haver gran glòria per fe que per veer Déu per enteniment." Libre de meravelles (1288-9), I,4, OSRL II, p.32

9 / "(...) provar trinitat no és sens subposició, ne hom no pot provar Trinitat a enteniment rebel·le que sia en coratge d'hom ergullós (...)". "(...) los filosofs gentils no sotsposaven per fe nulla cosa en Déu, mas que seguien raons necessàries; per ço lur enteniment no puc pujar tan alt en Déu com l'enteniment dels filosofs cristians catòlics e teòlegs, qui per fe sotsposen en lo començament ésser Trinitat en Déu. E car fe és lum de l'enteniment, puja l'enteniment a entendre pus altament ço que los filosofs gentils no pogren entendre." **Libre de meravelles** (1288-9), I,4, OSRL II, pp.34,37-8

10 / "- N'ermità, si la fe hom no pogués provar,
los crestians Déus no pogra encolpar
si a los infeels no la vòlon mostrar,
e els infeels se pogren per dret de Déu clamar,
car major veritat no lleix argumentar
per ço que l'enteniment ajut a nostre amar,
com mais am Trinitat e de Déu encarnar
e a la falsetat mais pusca contrastar."
Desconhort (1295), XXIV

11 / "... la fe es pot provar, si bé n'havets membrat;
e si bé es pot provar, no es segueix que creat
contenga e comprena tot lo éns increat,
mas que n'entén aitant com a ell se n'és dat,
per ço que hom haja plena de Déu sa volentat,
son membrar e entendre, poder e bontat.-
Desconhort (1295), XXVI

12 / "5. Disputar per auctoritats no ha repòs." **Proverbis de Ramon** (1296?), ORL XIV, p.271

13 / "També et dic que la fe és necessària per entendre les veritats de Déu, car en el començament en què l'enteniment les investiga, suposa per la fe que les pot atènyer i que hi pot arribar, no com a comprehensor, sinó com a aprehensor, i això l'intel·lecte no podria fer-ho si al començament de la investigació no es revestís amb l'hà-

bit de la fe, ajudant la gràcia de Déu; llavors passa a entendre les veritats de Déu per raons necessàries." **Declaratio per modum dialogi** (febrer 1298), cap.16, ed. Keicher, p.119-120 (trad. del llatí)

14 / "Con la principal fi per que hom es creat sia Deu membrar, entendre e amar, e home lo pusca mils membrar e amar, honrar e seruir, on mils lo coneix; per ayço, nos fem aquest libre a conexer Deu." **Libre de Deu** (1300), prolech, ORLJR p.271

15 / "Con nos fassam comu ensercament de Deu, per tal que aquest libre sia comu a totes nacions, ocultament parlam de les diuines persones, les quals signifficam en lo proces d·aquest libre; e no·n volem parlar maniffestament, per ço que los juheus e los sarrahins no sien agreujats en aquest libre a legir e ohir, con sia aço que eyls hajen greuje de ohir parlar de la diuina trinitat de Deu." **Libre de conexença de Deu** (1300), Prolech, ORLJR, p.376

16 / "Per aquestes .VIII. parts que dites hauem, pot hom hauer gran conexença de Deu. No deym, empero, que·l puscam comprendre, con eyl sia ES infinit, e nostre ES sia fenit." **Libre del ES de Deu** (1300), Prolech, ORLJR, p.440

17 / "També Isaïes digué: *Si no creieu, no entendreu*, i així resulta patent que tu, Fe, ets una disposició i una preparació per mitjà de la qual jo [l'Enteniment] sóc disposat per Déu a les realitats superiors; i en aquells continguts que jo gràcies a tu suposo en creure, mitjançant els quals puc pujar, m'habituu de tu, i així tu ets en mi i jo en tu; i quan pujo entenent al grau en què tu et trobes, tu puges creient a un grau més alt per sobre de mi; certament, com l'oli neda per sobre de l'aigua, així tu sempre romans per damunt meu. I la raó és que, per tal com no t'hi has d'esforçar per assumir tot allò que resta més a dalt, tens més vigoria [ascensional] que no tinc pas jo, que he d'esforçar-me quan hi ascendeixo, [a allò que resta més a dalt,] mitjançant el fet d'entendre-ho." **Disputatio fidei et intellectus** (oct.1303), MOG IV, P.I, fols. 2 i 3 (pp.480-1) (trad. del llatí)

18 / "Digué la Fe parlant amb l'Enteniment: (...) tu saps bé que la Trinitat divina és incomprehensible, car és infinita; i com que tu ets finit, i entre l'infinit i el finit no hi ha proporció, d'aquí se'n segueix que tu en aquesta vida [*in via*] no pots entendre la Trinitat divina per raons necessàries; car, si poguessis, el finit comprehendria l'infinit, la qual cosa és impossible i inconvenient per a la raó.
Digué l'Enteniment: Fe, germana meva, no m'enfado amb tu, sinó que et dic la veritat, i em dol que la gent no m'utilitzi intensivament segons els graus [més] alts, per als quals podrien usar-me. I a la teva posició responc així: i et concedeixo això que dius de la incomprehensibilitat de la Trinitat divina i de la meva finitud; però afirmo que, si tinc algunes raons necessàries de la Trinitat divina, no se'n segueix que en sigui comprehensor, sinó només aprehensor; de la mateixa manera que el dit posat en una part del ferro calent sent en part l'escalfor del foc, però no tota l'escalfor, perquè no toca tot el subjecte, sinó una part, així semblantment, segons el mode d'entendre per raó de la gràcia de la Trinitat divina i la seva màxima intel·ligibilitat, bé puc singularment i segons jo mateix [la meva naturalesa - *secundum me*] atènyer alguna cosa de la Veritat per la seva llum, car no hi ha cap cosa que li ho pugui impedir, ni tampoc a mi, si a ella li sembla bé; més aviat em meravello de tu, perquè no consideres que, de la mateixa manera que la Voluntat divina infon en aquesta vida la caritat per raó de la gràcia en la voluntat humana, perquè l'home pugui per ella ser caritatiu i actuar bé, de la mateixa manera la Saviesa divina pot per gràcia infondre en mi la ciència, de tal forma que pugui atènyer la veritat de la Trinitat divina que em sigui suficient per entendre-la i per destruir totes les objeccions contra ella." **Disputatio fidei et intellectus** (oct.1303), MOG T.IV, P.I, fol.3, n.3 (p.481) (trad. del llatí)

19 / "Desitjava l'enteniment tenir coneixement dels actes de Déu. I això doblement, val a dir, intrínsecament i extrínsecament. Però com que Déu és insensible i inimaginable, [l'enteniment] va veure que tenir coneixement d'aquests actes intrínsecs era molt difícil. Però llavors recordà allò que digué el profeta Isaïes (7,9), a saber: *Si no*

creieu, no entendreu. I llavors l'enteniment va voler ser creient [creditiu], per poder entendre pel creure. I així va creure que en Déu hi ha raons o dignitats reals i naturals, sense les quals Déu no podria ser (...). I com que aquestes dignitats, sense els seus propis actes, serien ocioses, i no podrien tenir ni natura ni perfecció, l'enteniment va conèixer que Déu posseeix els seus propis actes intrínsecs i naturals." **Liber de ascensu et descensu intellectus** (març 1305), RLOL IX, pp.139-140 (trad. del llatí)

20 / "També Isaïes digué (7,9): *Si no creieu, no entendreu.* Que és com si hagués dit: si creiem, això que creiem ho podem entendre a través de la fe." **Liber de demonstratione per aequiparantiam** (març 1305), RLOL IX, p.221 (trad. del llatí)

21 / "L'intel·lecte adquireix major mèrit quan entén Déu que quan hi creu. I la raó d'això és que, entenent, és més intensiu que creient, car entendre és de la seva raó, però creure no." **Liber de demonstratione per aequiparantiam** (març 1305), RLOL IX, p.221 (trad. del llatí)

22 / "14. La fe és un mitjà amb el qual l'enteniment adquireix mèrit i puja al primer objecte, el qual introdueix [*influit*] la fe dins de l'enteniment, de tal manera que aquesta sigui per a l'enteniment com un peu per pujar. I aquest mateix enteniment té un altre peu de la seva pròpia naturalesa, a saber, l'entendre, igual que l'home que puja per una escala amb els dos peus; i en el primer graó posa primer el peu la fe, i llavors posa el seu l'enteniment, i en el segon graó primer posa el peu de la fe, i després el peu de l'enteniment, pujant gradualment amb prioritat de la fe i amb posterioritat de l'enteniment. (...)

15. El creure no és el fi de l'enteniment, sinó l'entendre. No obstant això, la fe és veritablement el seu instrument per elevar el seu entendre amb el creure. I per això, de la mateixa manera que l'instrument és entre [*consistit inter*] la causa i l'efecte, així la fe és entre [*consistit inter*] l'enteniment i Déu, introduïda *[influxa]* la fe per Déu en el subjecte perquè aquest reposi en l'objecte primer." **Ars magna generalis ultima** (1305-1308), RLOL XIV, p.278 (trad. del llatí)

23 / "El subjecte d'aquest art és la circulació dels principis més primitius, necessaris i veritables, amb els quals investigarem els objectes suprems per la seva mateixa significació, val a dir, la divina trinitat i la santíssima encarnació de Déu, que cercarem amb el grau superlatiu.
Tres són [els tipus de] les demostracions. De les quals, la primera és posada en el grau superlatiu, car és en la circulació dels principis més primitius i veritables. La segona és per les causes; i aquesta és atribuïda segons el grau comparatiu. La tercera és pels efectes; i aquesta se l'atribuiex segons el positiu.
I ja que Déu és cognoscible per si mateix i no per les causes, volem investigar-lo amb la demostració posada en el grau superlatiu, d'acord amb el mètode desenvolupat en el llibre anomenat *De la demostració per equiparança*" **Ars mystica theologiae et philosophiae** (març 1309) RLOL V, pp.286-7 (trad. del llatí)

24 / "I per aquesta raó, jo, que sóc un vertader catòlic, no intento provar els articles [de la fe] contra la fe, sinó a través de la fe [*mediante fide*], car sense aquesta no puc provar[-los], perquè els articles són superiors [*sunt per superius*], i el meu enteniment és inferior [*est per inferius*], i la fe és un hàbit amb el qual l'enteniment puja per sobre de les seves forces. No vull dir amb això que demostri els articles de la fe per les causes, car Déu no té causes per sobre d'ell, sinó de tal manera que l'enteniment no pot raonablement negar aquelles raons, i [aquestes] poden resoldre totes les objeccions fetes contra elles, i els infidels no poden destruir tals raons o posicions; tal és aquesta prova, o demostració, o persuasió, o com sigui que hom vulgui anomenar-la, d'això no me'n preocupo, car pel nostre afirmar o negar res no canvia en la cosa mateixa [*nihil mutatur in re*]." **Liber de convenientia fidei et intellectus in obiecto** (març 1309), MOG IV, fol.2 (572) (trad. del llatí)

25 / "1. Cap enteniment no pot entendre en aquesta vida [in via] que Déu és sense l'hàbit de la fe; però allò que hom entén de Déu en aquesta vida, ho entén per l'enteniment; per tant, entendre que Déu és, és [possible] amb l'hàbit de la fe. La prova de la major és que Déu és superior i l'enteniment inferior, i per això l'enteniment no

pot pujar naturalment fins a fer Déu objecte de la intel·ligència, raó per la qual Déu l'habitua de la fe, perquè a través de la fe pugui pujar fins a entendre Déu per sobre de si mateix; de la mateixa manera que la voluntat humana, que per si mateixa no pot pujar fins a estimar Déu per sobre de si mateixa, si no és per la caritat, que és el seu hàbit perquè pugi fins estimar Déu per sobre de les seves forces. Prova de la menor: l'intel·ligible és l'objecte propi de l'enteniment, i és una opinió comuna que és provat que Déu és. I per això resulta patent que la fe i l'enteniment convenen en l'objecte de l'enteniment, entenent sota l'hàbit de la fe que Déu és.

2. Cap potència inferior no pot pujar fins a l'objecte suprem ella tota sola; però l'enteniment humà és una potència inferior; per tant, l'enteniment humà no pot pujar fins a l'objecte suprem ell tot sol. No cal provar la major i la menor, car són evidents per si mateixes. I com que és una opinió comuna que, quan l'enteniment entén que només hi ha un Déu i no molts, l'enteniment hi puja a través de l'entendre al qual la fe ha mostrat que només hi ha un Déu; així resulta manifest que per l'entendre no es destrueix la fe, car la fe és un instrument amb el qual l'enteniment puja per sobre de les seves forces.

3. Feta la hipòtesi que Déu és un ens més actiu per les seves raons, l'enteniment pot entendre que Déu és trinitat, com és demostrat en el llibre titulat *Supplicatio*. Aquesta hipòtesi, però, és un acte de fe, sense el qual l'enteniment no pot provar que Déu és trinitat; i per això argumento així:

Tot creure habituat per la fe disposa l'enteniment a entendre; però el creure del fidel és un creure habituat per la fe; per tant, el creure del fidel disposa l'enteniment a entendre. Prova de la major: el profeta Isaïes digué: *Si no creieu, no entendreu*; i així se'n segueix formalment que, si crec que Déu és trinitat, puc entendre que és trinitat; perquè el creure és l'antecedent del propi entendre, i l'entendre és el conseqüent, feta la hipòtesi que Déu és un ens més actiu per les seves raons, sense la qual Trinitat Déu no podria ser més actiu per aquestes. La menor és evident per si mateixa; i per això es mostra que, posada la fe, és posada la possibilitat d'entendre, romanent la fe; de la mateixa manera que, posat l'antecedent, es posa el conseqüent.

4. Crist va dir a l'evangeli: *Qui s'humilia, serà exalçat*; i per això argumento d'aquesta manera:
Qui s'humilia, serà exalçat; però l'enteniment s'humilia quan creu; per tant, l'enteniment, quan creu, serà exalçat. La major és evident per si mateixa, car tot el que digué Crist és ver. Provo així la menor: l'entendre és per raó de l'enteniment, no el creure; per això, quan l'enteniment no pot entendre per si mateix que Déu és trinitat, s'humilia a creure que Déu és trinitat, i així puja a entendre fent una certa hipòtesi, com [per exemple] creure que Déu té un poder infinit; i així conclou que convé que, allà on hi ha un poder infinit, hi hagi un infinit possificant, un infinit possificat i un infinit possificar, sense els quals no podria ser; i així entén aquells tres correlatius infinits, amb els quals considera la Trinitat divina, romanent la fe com l'hàbit en el subjecte." **Liber de convenientia fidei et intellectus in obiecto** (març 1309), MOG IV, fols.2-3 (572-3) (trad. del llatí)

26 / "9. *Cap cosa no pot ser estimada si no és coneguda*; però Déu és estimat; per tant, és conegut. La major és doble, car el conèixer existeix pel creure i per l'entendre; la raó d'això és que el creure és fonament i l'entendre és fi, de la mateixa manera que en la casa, en la qual el fonament és inferior i les parets i el sostre son per raó de fi superiors, car el fonament és perquè hi hagi casa; d'on se segueix que, igual que la casa no pot ser sense el fonament, així l'enteniment, quan entén les coses elevades de Déu, no pot pujar sense l'hàbit de la fe. Així es mostra de quina manera l'enteniment i la fe convenen en l'objecte." **Liber de convenientia fidei et intellectus in obiecto** (març 1309), MOG IV, fol.3 (573) (trad. del llatí)

27 / "Així, doncs, l'enteniment no pot amb la imaginació atènyer l'objecte espiritual, a saber, l'ànima, l'àngel i Déu." **Liber de modo naturali intelligendi** (maig 1310), RLOL VI, p.191 (trad. del llatí)

28 / "L'enteniment entén amb l'hàbit de la fe donat per Déu aquell objecte que per si no podria entendre. Però entenent amb [a través de] l'hàbit de la fe, no disminueix la seva naturalesa d'entendre [*non amittit suam naturam intelligendi*], sinó que ateny per sobre de la seva natura;

d'una altra manera, l'enteniment no podria assumir un tal objecte." **Liber de modo naturali intelligendi** (maig 1310), RLOL VI, p.192 (trad. del llatí)

29 / "La teologia en part és positiva, en part certament provativa. És positiva per l'hàbit de la fe, provativa per l'enteniment que ateny l'objecte amb l'hàbit de la fe." **Liber de modo naturali intelligendi** (maig 1310), RLOL VI, p.209 (trad. del llatí)

30 / "El nostre enteniment té dos actes, un és l'entendre, l'altre el que és anomentat creure." **Liber reprobationis aliquorum erroris Averrois** (jul.1310), RLOL VI, p.288 (trad. del llatí)

31 / "(...) car la voluntat o l'enteniment pugen més creient i estimant per l'hàbit de la fe, que entenent i estimant sense l'hàbit de la fe." **Disputatio Raimundi et Averroistae** (oct.-des.1310), RLOL VII, p.14 (trad. del llatí)

32 / "Jo, la filosofia, sóc doble. Primer, amb els sentits i la imaginació el meu enteniment és causa de la ciència. Després, però, amb les dotze emperadrius, que són: la divina bondat, la grandesa, l'eternitat, el poder, la saviesa, la voluntat, la virtut, la veritat, la glòria, la perfecció, la justícia i la misericòrdia. Amb aquestes certament sóc superior, i tinc una corona d'or; i amb els sentits i la imaginació sóc inferior, i en tinc una de plata." **Liber lamentationis philosophiae** (febrer 1311), RLOL VII, p.87 (trad. del llatí)

33 / "L'enteniment humà entén de dues maneres. La primera és amb els sentits i la imaginació, i també amb la seva pròpia natura; la segona és quan entén amb les raons divines i amb la seva natura." **Sermones contra errores Averrois** (abril 1311), RLOL VII, p.246 (trad. del llatí)

34 / "(23) Diu el clergue: Us he sentit dir que la fe és provable; i per això sou un fantàstic, perquè res no es pot demostrar de Déu ja que no té cap causa per sobre d'ell i també perquè no és una cosa definible. A més, si la fe fos

demostrable, es perdria el mèrit, com ha estat dit, ja que la fe no té mèrit allà on la raó humana li ofereix una prova experimental.

(24) Diu Ramon: Us concedeixo que Déu no sigui demostrable per causes, però és demostrable per l'equipol·lència de les seves Dignitats. I quan dieu que si fos demostrable es perdria el mèrit, us ho refuto quant a experiència superior, que es realitza pel damunt dels sentits i de la imaginació. Les experiències inferiors, en efecte, no són del gènere de la fe, ja que són del gènere dels sentits i de la imaginació objectiva. I com que jutgeu el que ignoreu, per això sou un fantàstic.

(25) Diu el clergue: Ramon, l'enteniment humà té dos actes, creure i entendre. I d'aquí se segueix necessàriament que si entén no creu i viceversa. I com que vós dieu que l'enteniment sota l'hàbit de la fe pot entendre, dieu cosa falsa i fantasiegeu el que no és possible.

(26) Diu Ramon: He mostrat a molts llocs que l'enteniment sota l'hàbit de la fe pot entendre, amb el benentès que el seu entendre és inferior i el seu creure superior, igual que l'oli neda sobre l'aigua. ¿I no sabeu que Isaïes va dir: *Si no creieu...*? L'averroista diu també que la fe catòlica és impossible segons el mode de l'enteniment, però que, tanmateix, és creïble. I vós opineu com ell i per això, igual que ell, sou un fantàstic." **Fantàstic** (oct.1311), Cap. II, §§ 23-26, p. 216 (versió catalana de Lola Badia)

35 / "I aquest creure és un mutable entendre per les dignitats divines i els seus actes." **Liber de locutione angelorum** (maig 1312), ATCA 1, p.106

36 / "Ramon, va dir l'eremita, ¿com pot ser que, com es diu sovint, no es pugui fer ciència de la fe, sinó que només es pot creure-la?
Contesta Ramon: dius la veritat pel que fa al sensible i a l'imaginable, car l'home no pot provar ni pels sentits ni per la imaginació simplement que Déu existeix, ni que existeix la Trinitat divina, la creació, la resurrecció, l'encarnació ni cap cosa semblant. Però l'home pot fer per sobre dels sentits i de la imaginació una ciència de la fe, en la mesura que la fe és un hàbit que col·labora amb l'enteniment [*habitus coadiuvativus intellectui*] perquè

entengui amb la fe allò que no pot entendre per si mateix; i d'això, en donà exemple el profeta Isaïes quan digué: *Si no creieu, no entendreu*, car el creure és primer [*per prius*] i l'entendre és posterior [*per posterius*]. I et vull donar un exemple sensible: si puges a una torre, ho fas per una escala; i si l'escala no existís, no hi podries pujar, perquè no tindries amb què fer-ho. És, doncs, l'escala, un instrument per pujar. Semblantment, la fe és un instrument existent en acte quan puges a entendre l'objecte de l'enteniment." **De consolatione eremitarum** (agost 1313), RLOL I, p.109-110 (trad. del llatí)

37 / "Hi ha alguns lletrats que diuen que és impossible provar la Trinitat divina i l'encarnació. I com que són accidiosos i mandrosos per a percaçar intel·lectualment la Trinitat divina i l'encarnació, critiquen i blasmen els qui percacen la Trinitat divina i l'encarnació per poder entendre i estimar més Déu. I puix que l'accídia és un pecat mortal, se li afegeixen l'enveja, la ira i la mentida, que són pecats mortals. I per això hem fet aquest llibre, per reprendre'ls i que tinguin consciència del que han comès." **Liber de definitionibus Dei** (set.1313), RLOL I, pp.125-6 (trad. del llatí)

38 / "Fou manat per Moisès que l'home estimi Déu amb tot el seu cor, amb tota la seva ànima, amb tota la seva ment i amb totes les seves forces. I aquest manament inclou a tot home, (...). I per això cap no té excusa per no fer tot allò que pugui per conèixer la Trinitat divina i l'encarnació. I aquell qui actua contra l'esmentat precepte, és un accidiós, un superb i un envejós, i l'esperen les eternes penes infernals. Per tant, *qui tingui orelles per escoltar, que escolti*; i qui no en tingui, que en sigui conscient, i que tingui temor en el dia del judici." **Liber de divinis dignitatibus infinitis et benedictis** (oct.1313), RLOL I, pp.177-8 (trad. del llatí)

39 / "Alguns cristians diuen que no és bo provar la santa fe catòlica, car això reduiria el mèrit de la salvació, mèrit que l'home adquireix pel creure, i no per l'entendre. Però respecte d'això dic que aquests homes són contra el primer manament de Moisès, quan digué (Exod. 20,3; Deut. 5,7; 6,4): tindràs un sol Déu, car aquests homes s'estimen

més a si mateixos que entendre Déu. La qual cosa és pecat d'idolatria, perquè hom es fa Déu a si mateix, com va fer Llucifer quan va voler ser semblant a Déu." **Liber de minori loco ad maiorem** (nov.1313), RLOL I, pp.267-8 (trad. del llatí)

40 / "L'enteniment fa aquesta demostració pels sentits i la imaginació. Però amb les coses de la fe no passa el mateix, car el primer grau i el segon grau, positiu i comparatiu, poden ser segons els sentits i la imaginació, com quan es diu: Si un home pobre pot donar un denari, un home ric pot donar un denari. Però els sentits i la imaginació no poden atènyer el grau superlatiu sinó de manera fictícia, com quan es diu: un pa òptim, un vi òptim, unes carns òptimes. Però com que la fe, segons la llum del creure, ateny vertaderament el grau superlatiu, i aquesta llum és una escala amb la qual la pròpia fe, existint en acte, fa pujar l'enteniment, aquest pot entendre allò que és segons el grau superlatiu. I això fou significat pel profeta Isaïes, que digué (7,9): *Si no creieu, no entendreu*, per tant, si crec, puc entendre. I com que això és d'aquesta manera, parlen malament aquells que diuen que, si entenc, no crec, puix que el creure és un hàbit amb què l'enteniment entén. Sense aquest hàbit l'enteniment no pot entendre aquelles coses que no són sensibles ni imaginables, com per exemple les substàncies separades, els articles de la fe i les coses semblants." **Liber de minori loco ad maiorem** (nov.1313), RLOL I, pp.268-9 (trad. del llatí)

41 / "Atès que tots els mestres en teologia afirmen i donen testimoni que qualsevulla objecció proposada contra la fe catòlica pot ser resolta per raons necessàries, a saber, entenent les conseqüències de les mateixes raons, d'aquí se'n segueix evidentment que la santa fe pot, d'acord amb el testimoni de tots aquests, ser aprovada per raons necessàries; i això pel mode de l'enteniment, i no sols pel mode de la fe." **Liber de ostensione, per quam fides catholica est probabilis atque demonstrabilis** (1313-14?), RLOL II, p.165 (trad. del llatí)

42 / "La fe és un hàbit amb el qual l'home creu aquelles coses de Déu que no entén. O: la fe és un hàbit o un ins-

trument donat per Déu amb el qual l'enteniment puja a entendre les veritats de Déu i de les seves operacions que l'enteniment nu sense la fe [*intellectus nudus sine fide*] no pot entendre; (...)
A més, dic que la fe és un hàbit així donat per Déu, perquè amb ell l'enteniment humà pugui atènyer els articles de la fe, de la mateixa manera que la caritat és un hàbit donat per Déu perquè la voluntat humana estimi Déu per sobre de totes les coses, i el proïsme com a si mateixa." **De obiecto finito et infinito** (març 1314), RLOL II, p.114 (trad. del llatí)

43 / "Dic això, per tant: que si entenc amb la fe [*cum fide*] la Trinitat divina, l'atenyo per sobre dels sentits i la imaginació amb aquelles que són per sobre dels sentits i la imaginació, a saber, amb les esmentades dignitats de Déu, que no són ni sensibles ni imaginables, sinó intel·ligibles. I per això dic, que si entenc, crec, i si crec, amb el creure entenc. Però també declaro això, que (...) l'enteniment humà no pot entendre sense creure. I per això, quan entén amb el creure, és habituat per la fe, però no creu; i quan creu, llavors el seu entendre és en potència amb l'hàbit de la fe, sense el qual no pot portar [*deducere*] el seu entendre de la potència a l'acte.
Dic això contra aquells que diuen que si entenc la Trinitat, no tinc fe ni mèrit de fe, la qual cosa és falsa..." **Liber de multiplicatione quae fit in essentia Dei per divinam trinitatem** (abril 1314) RLOL II, p.138 (trad. del llatí)

44 / "La fe és una virtut amb la qual l'enteniment humà entén per sobre de les seves forces; com sigui que aquest enteniment és més fort quan és habituat de la vera fe que quan és nu sense la fe." **Ars consilii** (jul.1315), RLOL II, p.246-7 (trad. del llatí)